

Generatori de numere aleatoare

Curs 2

October 21, 2014

Bibliografie suplimentară:

- ▶ Knuth, D. E.(1983) *Tratat de programare a calculatoarelor, Vol. 2 - Algoritmi seminumerici*, Editura Tehnică.
- ▶ Knuth D.E. (1974) *Tratat de programare a calculatoarelor, Vol 1 - Algoritmi fundamentali*, Editura Tehnică.
- ▶ Văduva, I (1977) *Modele de simulare cu calculatorul*, Ed. Tehnică.

Recapitularea unor noțiuni probabiliste

Spațiu de selecție și evenimente

- ▶ **Experiment aleator** = un experiment al cărui rezultat nu este cunoscut înainte.
- ▶ **Spațiu de selecție** al unui experiment (S) = spațiul tuturor rezultatelor posibile.
  - ▶ De exemplu un experiment aleator poate fi o cursă de cai în care aceștia sunt numerotați de la 1 la 7. Atunci:
    - ▶ $S = \{\text{toate permutările șirului } (1, 2, 3, 4, 5, 6, 7)\}$
    - ▶ Ce înseamnă rezultatul $(3, 4, 1, 7, 6, 5, 2)$?
- ▶ **Eveniment** (A) = orice submulțime a spațiului de selecție. Dacă rezultatul unui experiment aparține lui A , atunci se spune că a avut loc A .
  - ▶ Exemplu pentru S de mai sus:
 $A = \{\text{toate rezultatele din } S \text{ care încep cu } 5\}$

Pot fi definite:

- ▶ reuniune de doua evenimente $A \cup B$;
- ▶ intersecție de două evenimente $A \cap B$;
- ▶ reuniune de n evenimente $\bigcup_{i=1}^n A_i$;
- ▶ intersecție de n evenimente $\bigcap_{i=1}^n A_i$;
- ▶ complementarul unui eveniment A : A^c .
  - ▶ $S^c = \phi$;
  - ▶ Daca $A \cap B = \phi$, evenimentele A și B se exclud reciproc.

Axiomele probabilității

- ▶ **Probabilitate:** presupunem că pentru fiecare eveniment A asociat unui experiment cu spațiul de selecție S , există un număr, numit probabilitatea de apariție a evenimentului A , $P(A)$, care verifică următoarele trei axiome:
    - ▶ $0 \leq P(A) \leq 1$
    - ▶ $P(S) = 1$
    - ▶ $P(\bigcup_{i=1}^n A_i) = \sum_{i=1}^n P(A_i)$, $\forall n$, $A_i \cap A_j = \emptyset$
- $\Rightarrow 1 = P(S) = P(A \cup A^c) = P(A) + P(A^c)$

Probabilitate condiționată și Independență

- ▶ **Probabilitate condiționată** = $P(A|B) = \frac{P(A \cap B)}{P\{B\}}$
- ▶ **Evenimente independente** = $P(A \cap B) = P(A)P(B)$

Variabile aleatoare

- ▶ **Variabilă aleatoare** $X : S \rightarrow \mathbb{R}$ (discrete și continue)
- ▶ **Funcție de repartiție** $F(x) = P\{X \leq x\}$
- ▶ **Funcție și densitate de probabilitate** $p(x) = P\{X = x\}$,
 $f(x) = F'(x)$, $P\{X \in C\} = \int_C f(x)dx$, $F(a) = \int_{-\infty}^a f(x)dx$
- ▶ **Două variabile aleatoare** $F(x, y) = P\{X \leq x, Y \leq y\}$,
 $p(x, y) = P\{X = x, Y = y\}$,
 $P\{X \in C, Y \in D\} = \int \int_{x \in C, y \in D} f(x, y)dx dy$

Numere aleatoare

- ▶ **Șir de numere aleatoare:** (definiție intuitivă) un sir de numere alese la întâmplare astfel încât se cunoaște probabilitatea de apariție a fiecărui număr într-o succesiune de valori dată.
- ▶ Șirurile de numere aleatoare au aplicații în: criptografie, simulare, etc.
- ▶ În general pentru șirurile de numere aleatoare probabilitatea de apariție a unei valori corespunde **repartiției uniforme**.
- ▶ **Repartiția uniformă:** (intuitiv) Toate valorile sunt egal probabile.
- ▶ În **simulare:** Șiruri de numere aleatoare $\Rightarrow$ Valori ale variabilelor aleatoare $\Rightarrow$ Model de simulare

- ▶ *Numere aleatoare*: Valori ale unor variabile aleatoare uniforme pe $[0, 1]$.
- ▶ Şirurile de numere aleatoare pot fi obţinute din:
  - ▶ tabele - greu de implementat;
  - ▶ fenomene fizice (cea mai buna sursă de aleator, de exemplu: intervalele de timp dintre apăsarea unei taste şi mişcarea mouse-ului) - nu se pot refolosi;
  - ▶ algoritmi.

Algoritmi de numere aleatoare

- ▶ Se bazează pe utilizarea unei **valori inițiale (sămânță)** și a unei **relații de recurență** cu ajutorul căreia se obțin celelalte valori ale șirului.
- ▶ Numere **pseudo-aleatoare**: numerele obținute nu sunt chiar aleatoare pentru că se bazează pe o relație de recurență. Numerele produse trebuie să aibă două proprietăți statistice importante:
  - ▶ uniformitate;
  - ▶ independență.
- ▶ Majoritatea algoritmilor generează X_n numere întregi între 0 și $m - 1$ (de obicei $m - 1$ este valoarea maximă a tipului întreg memorat în calculator) și apoi se iau:

$$U_n = \frac{X_n}{m}$$

uniforme pe $[0, 1]$.

Algoritmi de numere aleatoare

Trebuie să aibă următoarele **proprietăți**:

- ▶ Rapiditate;
- ▶ Portabilitate de diverse calculatoare;
- ▶ Șirul de numere produs
  - ▶ să aibă o perioadă mare;
  - ▶ să fie cât mai aproape de independență și uniformitate;
  - ▶ să fie reproductibil.

Metoda părții din mijloc a pătratului

- ▶ Prima metodă propusă pentru a fi implementată pe calculatoare. A fost descrisă de John von Neumann în 1946.
- ▶ Are doar interes istoric.
- ▶ Presupunem că vrem să generăm numere aleatoare cu cel mult i cifre. Atunci:

$$X_{n+1} = \text{cele } i \text{ cifre din mijloc ale lui } X_n^2$$

Algoritmi de numere aleatoare

- ▶ Șirul tinde să se stabilizeze în scurte cicluri de elemente.
- ▶ De exemplu: 43, 84, 05, 02, 00, 00,... (se pun 0-uri în fața numerelor care nu au patru sau două cifre).

Metoda Fibonacci

- ▶ Doar interes istoric;
- ▶ Se bazează pe relația

$$X_{n+1} = (X_n + X_{n-1}) \mod m;$$

- ▶ numerele produse nu sunt destul de aleatoare.

Alte metode:

- ▶ metoda regiștrilor de translație (shift register), metode combinate.

Metoda congruențială liniară

- ▶ Este folosit cel mai frecvent.
- ▶ Se bazează pe relația:

$$X_{n+1} = (aX_n + c) \mod m \quad (0.1)$$

unde

- ▶ $m > 0$ = modulul;
  - ▶ a = multiplicatorul;
  - ▶ c = incrementul;
  - ▶ X_0 = termenul inițial.
- ▶ Fie $b = a - 1$. Se presupune $a \geq 2$ și $b \geq 1$, pentru că pentru $a = 0$ și $a = 1$ nu se obțin șiruri aleatoare.
  - ▶ Din (1), pentru $k \geq 0$ și $n \geq 0$, rezultă că:

$$X_{n+k} = (aX_{n+k-1} + c) \mod m$$

și prin urmare relația dintre termenii șirului aflați la distanța k este:

$$\begin{aligned}
X_{n+k} &= [a(aX_{n+k-2} + c) \bmod m + c] \bmod m \\
&= [a^2 X_{n+k-2} + (a+1)c] \bmod m \\
&= [a^3 X_{n+k-3} + (a^2 + a + 1)c] \bmod m \\
&= \dots \\
&= [a^k X_n + (a^{k-1} + a^{k-2} + \dots + a + 1)c] \bmod m \\
&= \left[a^k X_n + \frac{a^k - 1}{a - 1} c \right] \bmod m
\end{aligned}$$

relație utilă pentru alegerea valorilor care caracterizează șirul.

Alegerea modului

- ▶ m : trebuie să fie suficient de mare și să asigure o complexitate scăzută a calculului.
- ▶ o alegere convenabilă a lui m ar fi $w =$ dimensiunea cuvântului calculatorului.
- ▶ alte alegeri: $m = w \pm 1$ sau $m =$ cel mai mare număr prim mai mic decât w .

Alegerea multiplicatorului

Se alege a pentru un m oarecare astfel încât pentru orice valoare a lui X_0 să rezulte un generator de perioadă maximă.

Teoremă

Șirul congruențial liniar definit de m , a , c , și X_0 are perioada de lungime maximă m dacă și numai dacă:

- 1. c și m sunt două numere întregi prime între ele;*
- 2. $b = a - 1$ este un multiplu de p , pentru orice număr p care-l divide pe m .*
- 3. b este multiplu de 4 dacă m este multiplu de 4.*

Datorită următoarelor leme este suficientă demonstrarea teoremei pentru m putere a unui număr prim.

Lemă

Fie descompunerea lui m în factori primi:

$$m = p_1^{e_1} \dots p_t^{e_t} \quad (0.2)$$

lungimea λ a perioadei șirului congruențial liniar definit de (X_0, a, c, m) este cel mai mic multiplu comun al lungimilor λ_j ale perioadelor șirurilor congruențiale liniare $(X_0 \bmod p_j^{e_j}, a \bmod p_j^{e_j}, c \bmod p_j^{e_j}, p_j^{e_j})$, $1 \leq j \leq t$.

De aici rezultă că:

$$p_1^{e_1} \dots p_t^{e_t} = \lambda = \text{c.m.m.m.c}\{\lambda_1, \dots, \lambda_t\} \leq p_1^{e_1} \dots p_t^{e_t} \quad (0.3)$$

iar această relație poate avea loc dacă și numai dacă $\lambda_j = p_j^{e_j}$ pentru $\forall j, 1 \leq j \leq t$. De aceea se poate presupune $m = p^e$, unde p este un număr prim iar e este un număr întreg pozitiv.

Perioada poate avea lungime m dacă și numai dacă orice număr întreg din $[0, m)$ apare în cadrul perioadei o singură dată. Dacă luăm $X_0 = 0$, atunci:

$$X_n = \left(\frac{a^n - 1}{a - 1} \right) c \mod m$$

Dacă c și m nu sunt prime între ele, atunci în acest șir nu poate exista 1. Prin urmare condiția 1. din teoremă este necesară.

Demonstrarea teoremei se reduce la demonstrarea următoarei leme:

Lemă

Presupunem că $1 < a < p^e$, cu p număr prim. Dacă λ este cel mai mic număr întreg pozitiv pentru care

$$\frac{a^\lambda - 1}{a - 1} \equiv 0 \pmod{p^e}$$

atunci

$$\lambda = p^e$$

dacă și numai dacă:

- ▶ *pentru $p = 2$ $a \equiv 1 \pmod{4}$;*
- ▶ *pentru $p > 2$ $a \equiv 1 \pmod{p}$.*

Această leamnă se demonstrează aplicând de mai multe ori următoarea leamnă:

Lemă

Fie p un număr prim și fie e un număr întreg pozitiv cu $p^e > 2$.

Dacă

$$x \equiv 1 \pmod{p^e}, \quad x \not\equiv 1 \pmod{p^{e+1}} \quad (0.4)$$

atunci

$$x^p \equiv 1 \pmod{p^{e+1}}, \quad x \not\equiv 1 \pmod{p^{e+2}} \quad (0.5)$$

Generatorul multiplicativ congruențial

Este un generator liniar congruențial cu $c = 0$:

$$X_{n+1} = aX_n \mod m \quad (0.6)$$

Observăm că X_n și m trebuie să fie prime între ele, pentru că altfel generatorul ar deveni un șir de 0. Prin urmare lungimea perioadei poate fi maxim $\varphi(m)$, numărul numerelor întregi cuprinse între 0 și m , prime cu m .

Putem să presupunem din nou că $m = p^e$ cu $p = \text{nr. prim}$ și e întreg pozitiv. Avem:

$$X_n = a^n X_0 \mod p^e$$

Dacă a este multiplu de p , atunci perioada are lungime 1 $\Rightarrow a$ trebuie să fie prim cu p .

Testarea șirurilor de numere aleatoare se face cu **teste statistice**:

- ▶ Teste de frecvență (testează repartiția uniformă pe care trebuie să o aibă numerele): testul χ^2 , testul Kolmogorov-Smirnov.
- ▶ Teste de independență.